

Győry Hedvig

Óegyiptomi szemészeti receptek

BEVEZETÉS Az ókori egyiptomi gyógyászat egyik speciális területe a szemészet volt, amelynek legkorábbi orvosi szakirodalma (Ram IIIA. 13–26) a 13. dinasztia korából maradt fenn, egy gyógyító varázsló thébai sírjából, míg majdnem száz receptje a 18. dinasztia elején lejegyzett, szintén thébai eredetű Ebers-papirusz gyűjteményes szemészeti könyvéből ismert; illetve egyes recepteket további gyógyító papiruszok is megőriztek (pl. Kah1, 6, 16, 25), de jellemzően iatromágikus környezetben (pl. L9 / 3,8–4,1, L22–23 / 7,1–8–11, L34–6 / 11,8–12, 12,2–3, 12,3–14), hiszen más betegségekhez hasonlóan, a szemészeti esetek kezelésében is sokszor kérték az egyiptomiak az istenek segítségét, akár imákkal vagy fogadalmi ajándékokkal, áldozatokkal, akár a gyógyító mágia eszközeit felhasználva.¹

Jelen dolgozat keretében eltekintünk a iatromágikus kezelésektől, és a *materia medicá*t alkalmazó recepteket fogjuk áttekinteni, az Ebers-papirusz gyűjteményes könyve alapján, ahol olyan szemészeti elváltozásokat neveznek meg, amelyeket gyógyszerekkel kezeltek. Ezek az egyiptomi betegségmegnevezések és a mögöttük meghúzódó elképzelések – az azonosítható esetek alapján – egyértelműen mutatják, hogy a mai betegségképzetektől eltérő szemlélettel és más jellegű betegségfelfogással még rendszerben gondolkodtak a korabeli orvosok, és ez szükségszerűen azt is jelenti, hogy az egyes betegségnevek feltárása, azonosítása gyakran áthághatatlan akadályokba ütközik, illetve az egyes megnevezések az esetek jelentős részében ma a tünet vagy panasz kategóriájába esnek. Szerencsés körülmények között ez annyira jellemző valamelyik betegségre, hogy a vezető tünet alapján meghatározhatóvá válik, konkrétan melyik betegségről van szó. Tekintve azonban, hogy a jellemző tünetek gyakran más betegségek kísérő jelenségei is lehetnek, nem lehet kizárni,

hogy a recepteket más betegségek kezelésénél is alkalmazták az adott tünet esetében.

AZ EBERS-PAPIRUSZ SZEMÉSZETI KÖNYVE A szemészeti rész az Ebers-papiruszon a többi orvosi könyvre jellemző módon épül fel, vagyis a könyvcím után folyamatosan következnek a receptek, piros színnel kiemelve a címeket és a fontos elemeket. A könyv címe ezúttal *A két szem gyűjteményes könyvének a kezdete* (*h3t-^c m dmd.t n.t jr.tj*), és ez arra utal, hogy különböző helyekről összegyűjtött receptegyüttest állítottak itt össze. A következő könyvkezdet *A hnsjt-betegséget a fejben megszüntető orvosságok kezdete* (Eb. 437–451) címet viseli, és mindössze 14 receptet tartalmaz, míg ez a könyv 101 receptet (336–436). Meg kell azonban jegyezni, hogy az utolsó néhány recept (432–436) az emberi és állati harapások kezelését írja le, amelyet feltehetően a még önálló gyűjteményes könyvet használó személy toldott a könyv végéhez, mintegy jegyzetet, bár Georg Ebers, a papirusz egykori tulajdonosa és első publikálója a szemre vonatkoztatta, hogy tudniillik ott érte a harapás a páciens. Akárhogyan is értelmezték annak idején, az Ebers-papirusz keletkezésekor automatikusan lemásolták, és ennek az egységnek a részeként tekintettek rá.

Az egyes receptek címei a korabeli diagnózis megnevezésével kezdődnek. Ezt a *materia medica* felsorolását tartalmazó egység követi, majd az elkészítés módja, végül a felhasználási útmutató zárja őket. Bizonyos esetekben a recept után az orvos megjegyzése következhet, amely többnyire minősítést tartalmaz. Azonos célra szolgáló orvosságok esetében rendszerint a *másik [gyógyszer / orvosság] (k.t [phr.t])* szóra rövidítették a címet, és ez érdekes módon jelen esetben a gyűjteményes könyv címe elé is bekerült. Mivel azonban a *kezdet* (*h3t-^c*) szó hímnemű, míg a *másik* (*k.t*) jelző nőne-

1. Az istenek kiengesztelésével kívánt meggyógyulni például Noferabu Deir el-Medinehben, amikor Meretsegernek állított szétlét, egy vak ajtónálló Amon templomában szintén az isten büntetéseként fogta fel szemének állapotát, míg a Deir el-Medinehben talált ODM 1062 sz. osztrakonból kiderül például, hogy a szembántalmakat a halottak és más túlvilági lények közreműködésének is tulajdonították – hiszen azok a szemem keresztül is beléphettek az ember szervezetébe. További példák pl. H. Győry – J. Győry, *Magical Components in Ancient Egyptian Ophthalmology*. In: Alfredo Musajo-Somma (ed.): *Proceedings*, vol. II., 39th International Congress on the History of Medicine, Bari, 2005, 134–139.

mű, egyértelműen nem a könyvcímhez tartozik, vagyis talán elírás, amely vagy egy recept véletlen kihagyására utal, vagy figyelmetlenségre, tudniillik folytatni akarta az írnok a receptek sorát, de az adott könyvből már nem volt mit másolni; a *has/törzs (h.t)* könyve az előző recepttel ért véget. Az sem kizárt azonban, hogy a folyamatos írásképet a rendszeresen ismétlődő *másik (k.t)* szóval kívánta tagolni, és jelen esetben csak annyi a jelentősége, mint mondjuk ma egy új bekezdésnek, hiszen ez a szó a gyűjteményes könyv egészén végigvonnul minden egyes tétel elején.

A SZEMBAJOK MEGNEVEZÉSEI A gyűjteményes könyvben szereplő betegségek sorrendje összevissza, eltérő helyeken többször is, vissza-visszatér egy-egy baj, máskor mindössze egyszer szerepel. Ez a rendszertelenség arra utal, hogy olyan folyamatosan feljegyzett esetekről van szó, amelyeket eredetileg aktualitásuknak megfelelő sorrendben írtak le, majd a másolásakor automatikusan vezették át. A különböző bajokat az első előfordulásuknak megfelelő sorrendben tárgyalom.

1. *whd.w-fájdalom növekedése véres szemben*

A szemészeti könyv első receptje (Eb336) ezúttal egy orvosi protokoll leírása, több pirossal jelölt diagnózist tartalmazó (fő- és al-) címmel:

a) *Amit az whd.w-fájdalom növekedésekor tesznek véres szemben (jr.tw r rd.t n.t whd.w m snf m jr.t)* a főcím, tehát ez a két tünet, meghatározhatatlan, változó helyeken tapasztalt fájdalomérzet és a véres szem a betegség jellemzője. Ezek a tünetek azonban önmagukban még kevésnek bizonyultak a kezelés megkezdéséhez. További három alcímet is megadtak, amelyek közül az első kettő két újabb elváltozást nevez meg, mint kezelendő kórt:

b) *a nedvesség kezelése (srwh mw)*

c) *a kinövés kezelése (srwh rd.t)*.

Bár nem bizonyos, de valószínűnek tartom, hogy a két tünet a betegség két különböző fajtáját nevezi meg, mivel piros színnel egymástól elkülönítették őket. Ugyan nem kizárt, hogy két egymást követő fázisról van szó, azért nem tartom valószínűnek ezt az értelmezést, mivel ilyen esetekben az alcímben utalni szoktak a következményre vagy annak a lehetőségére, ahogy itt a harmadik – szintén piros – alcím esetében is tették:

d) *Azután tedd (jr m-ht)*.

Ez az alcím már nem ad diagnózist, tehát egy következő, szükségszerű lépést nevez meg, ahogy az utána következő fekete alcímek is (*Az utókezelés kezdete / h3.t-s3, Az utókezelés lezárása / km n s3, Utókezelés vége / phwj-s3*), illetve a végén leírt, már újabb alapanyagot nem igénylő tennivalók. Mivel

ez utóbbi kezeléseket nem különítették el piros színnel, az utolsó (d) piros alcímmel jelzett egység szerves részei, tehát nem alkotnak önálló egységet, vagyis a protokoll automatikusan végzendő feladatait jelölik. Az utolsó rész piros kiemelése viszont azt jelzi, hogy ott egy elkülönített egységről van szó, nem az előző rész (c) egyszerű folytatása. Éppen ezért gondolom, hogy mindkét korábbi lehetőség következő lépésének tartották, vagyis jellemezően a páciens a b–c esetek egyikével volt kezelendő.

2. *thn-sérülés*

A következő orvosi protokollt (337–8), melyet a Grundriss² két különálló receptnek tekint, megint a *másik [gyógyszer] (k.t [phr.t])* szó vezeti be. A cím szerkezetileg az előzővel azonos módon, relativummal kezdődik *Másik [gyógyszer], amit a szem thn-sérülése ellen készítenek (k.t [phr.t] jr.wt r thn m jr.t)*. Itt is többlépcsős kezeléssel van szó, amely az első két napon azonos módon történik, majd az ekkor bekövetkező kétféle lehetséges elváltozásra: *ha vérzik (jr snf-s)* és *ha erősen könnyezik (jr grt h3 mw jm-s 'š3w)* kétféle további orvosság készítését nevezi meg. A Grundriss alapján itt ér véget ez a recept, és a következő *materia medica* felsorolás már egy másik recept része, amelynek az eleje kimaradt a másolásakor. Véleményem szerint azonban nem feltétlenül erről van szó. Az egyértelmű, hogy mindenképpen hiányosan másolt itt az írnok, tehát az orvosság elkészítése (*megfőzni / ps*) után hiányzik valami. Elképzelhető, hogy az írnok kihagyta a kezelés megnevezését, sőt a következő recept címét is – egy sor felett átfutott –, és már csak annak az alapanyagainak a felsorolásával folytatta a leírást, de nem tartom ezt szükségszerűnek. Mivel itt egy újabb alapanyaglista következik, az előző protokollhoz hasonlóan könnyen elképzelhetőnek tartok egy egyszavas kimaradást is, mint például az előző protokollban többször is szereplő *utókezelés* valamelyik formája, vagy a *tedd azután* kifejezést. Véleményem szerint sokkal valószínűbb, hogy egy ilyen feketével folyamatosan írt rész felett siklott véletlenül át, nem egy kiemelt, pirossal írt címet nem vett tekintetbe. A fenti kifejezések képileg könnyen egybeolvadhattak a megelőző orvosság készítési utasításával, ráadásul ennek hiánya tartalmilag sem lehetett annyira zavaró számukra, hiszen nyilvánvalóan egy újabb orvosság összeállítása következik, ami már a kezelés módjával ér véget, tehát ott egyértelműen véget ér egy recept. Ebben az esetben a teljes szöveg szerkezetileg megegyezik az előző, feltehetően vele eredetileg is azonos könyvből származó receptével: alapprobléma, az eset kétféle folytatása és annak megfelelő kezelése, majd közös befejezés.

Az előzőekben kezelt *thn-sérülés* jelenik meg az Eb349-ben is, amikor azt írják, hogy *másik gyógyszer, amelyet a thn-sérülésre készítenek, amikor megtelepedett a szemben (k.t phr.t jr.t n thn ts=f m jr.t)* és az Eb381 receptben, ahol *másik [gyógyszere] a txn-sérülés megszüntetésének a szemben (k.t*

2. H. Grapow. Grundriss der Medizin der alten Aegypter, vol. IV, V. Berlin, 1958. (Továbbiakban Grundriss.)

[*phr.t*] *n.t dr thn m jr.t*), ám mindkét helyen egyetlen lépésben, a gyógyszernek a szem külső részébe adásával kezelik.

A *txn* szó az Óbirodalom korából még nem ismert ebben az értelemben³, csak az *obelisz*, *ibisz madár* és *ajtószárny* egymástól független, de azonos alakú jelentésekkel. A *th* tő részeg, *becsípett* (CG20543), ennek reduplikált formája, a *thth* pedig *zavart kelteni* jelentéssel található meg a Pira-misszövegekben (PT392d / Pyr272, PT1701c-d / Pyr607). A Középbiradalom korában⁴ úgy tűnik, bővül a szavak jelentésköre, és feltűnik a *thn* orvosi szakkifejezésként. Kifejezetten a szemre vonatkoztatták, és *szembántalom* jelentéssel, szem determinatívummal alkalmazták a pTorino54003, 34, vso 11–2-ben, és a pRam III, A.19–21 paragrafusának végén: *A thn megszüntetése ez (dr thn pw)*⁵ írják. Ebers *iritikus affekció, a szaruhártya infiltrációja – kezdődő szürkehályogképződés*⁶ jelentéssel, illetve magyarázattal tette közzé, a *zavaros* jelentésre alapozva. Grapow és Westendorf⁷ sérülésnek tekinti, és leginkább a karcolásra gondol értelmezésként, mivel emberi tevékenység következményeként jön létre.⁸

3. Fátyolos látás / *h3t.y*

Az Eb339 a szem elhomályosodását kívánja megszüntetni: *Másik a homályos / fátyolos látás megszüntetésére a szemben (K.t [phr.t] nt dr h3t.y⁹ m jr.t)*, és a következő, Eb340 ugyanezt a célt szolgálta: csak a *másik*, tudniillik gyógyszer szót írták ki címként. Ez az elváltozás később még egyszer feltűnik a könyvben (Eb415), további betegségekkel: *sötétség, gyengénlátás, a két szemben keletkezett behatások (kkw, h^cw, s.t.^c.w hpr[.w] m jr.tj)* társaságában – tehát az utolsó bajtól eltérően az egyértelműen a látás élességét kifejező betegségekkel. A *h3t(j)* szó, konkrét, finom vászonból készült *lepel, takaró, köpeny* jelentéssel és *felhősödés, borítás* értelemben fennmaradt már az Óbirodalom korából,¹⁰ míg a Középbiradalom idején átvitt értelemben is közismert lett: *elkendőzés, ködösítés, elhomályosodás*, és lejegyezték a szemmel kapcsolatos szakszóként. A szemre így mintha egy egészen finom huzat (vö. *h3tjw*) borult volna rá, és tette a látást homályossá. Orvosi jelentését Hannig *szemhéjszél gyulladás, blepharitis, lippitudo*, **leukom* szavakkal adja meg Ebers, Ebbell és Lefebvre kutatásai¹¹ alapján, vagyis a szemhéj duz-

zadt, gyulladós állapotaként nevezi meg, míg Westendorf a *homályosság, fátyolosság, beburkolás, lefedés* jelentéssel általánosabb fordítást ad.

4. *whdw*-fájdalom

Sorrendben a következő recept *másik [gyógyszer] az whdw-fájdalom elhárítására mindkét szemben (k.t [phr.t] n.t hsf whdw m jr.tj)* bizonyos mértékig már korábban említett bajra ígér hatékony orvosságot, hiszen az *elhárítja (hsf)* szót használja az Eb336-ban kezelt *whdw*-fájdalomra¹² – bár ott a véres szem is a kórképhez tartozott. Szintén szerepel az Eb386-ban, ahol kenőcsöt készítenek (*K.t [phr.t] n.t sdm n.t hsf whdw m jr.tj*) ugyancsak ezzel a céllal, de ott mindkét szem esetében.

5. Látászavar / „látás megnyitása”

Az újabb recept (Eb342) *Másik [gyógyszer] a látás megnyitására az által, amit mindkét szem külső részére tesznek (K.t [phr.t] n.t wb3 m33 m rdd.wt hr s3 n jr.tj)* egy gyakorinak tűnő betegséget nevez meg, szintén a *másik* szóval bevezetve. A jelenség, mint egy bizonyos betegség szakkifejezése, a későbbiek során még többször előfordul: az Eb377 hiányos formulájában a *másik [gyógyszere] a látás megnyitásának* (*k.t [phr.t] n.t wb3 m33*) alakban, egy újabb sorozatban (Eb396–399), ahol szokatlan módon valamennyi receptben kiírták a kezelés célját: (*Másik [gyógyszere] a szem megnyitásának / k.t [phr.t] n.t wb3 m33* – Eb396 és Eb398, Eb399), *másik [gyógyszer], a szem megnyitását tevés kenőcse (k.t [phr.t], sdm n jrj wb3 m33t¹³ / Eb397)*, végül a már korábban többször is szereplő *Másik [gyógyszere] a szem megnyitásának (k.t [phr.t] n.t wb3 m33” / Eb414)* formulában. Az elváltozás kezelésére utal az a recept is (Eb359), ahol *Másik [gyógyszer] a látás kezelésére mindkét szemben (k.t [phr.t] n.t srwh m33 m jr.tj)* kifejezés olvasható. A fogalmazásból nyilvánvaló, hogy a gondot az okozta, hogy a páciens nem látott, de ennek okát nem adják meg a receptek. Egyik lehetőség, hogy a szem kinyitása jelentett nehézséget. Erre gondolt Ebers, amikor az alvástól beragadt szemek értette (222, no. 34), de kötőszövet-gyulladás és más okra is visszavezethető a fokozott váladékképződés, amely mintegy bezárja a szemet, összeragasztja a szemhéjakat. Másik lehetőség mellett döntött

- R. Hannig, Die Sprache der Pharaonen. Band 4: Altes Reich und Erste Zwischenzeit (= Kulturgeschichte der antiken Welt. Band 98). von Zabern, Mainz 2003. (továbbiakban HWI.), 1434–1435.
- R. Hannig, Die Sprache der Pharaonen. Band 5: Mittleres Reich und Zweite Zwischenzeit (= Kulturgeschichte der antiken Welt. Band 112). von Zabern, Mainz 2000. (továbbiakban HWII.), 2706.
- J. Barns, Five Ramesseum Papyri, Oxford 1956, pl. 11 = Westendorf, Wolfhart, Handbuch der altägyptischen Medizin, 1.-2. Bd., Handbuch der Orientalistik, 1. Abt.: Der Nahe und Mittlere Osten 36/1–2, Leiden (etc.) 1999, 152 (Továbbiakban Westendorf), Grundriss V, 101.
- G. Ebers, Kapitel über die Augenkrankheiten im Papyrus Ebers. T. LV,2 – LXIV,13. Umschrift, Übersetzung und Commentar. Leipzig, 1889, 208, no. 18 + 211.
- Westendorf, 146–156.
- Érdekes ebből a szempontból, hogy a szó a késői és Ptolemaiosz-korban a „védeni” és „elrejt, rejtett” jelentést is megkapta (WB 5, 327.19 és WB 5, 327.8–18).
- h3t* – *zavaros, felhős, elrejt, beborít*
- HWI. 775.
- B. Ebbell, Alt-ägyptische Bezeichnungen für Krankheiten und Symptome, Oslo 1938, 32; G. Lefebvre, Essai sur la médecine égyptienne de l'époque pharaonique, Paris 1956, 70.
- A jelenség széleskörű irodalmának és forrásainak összefoglalást ld. Westendorf, 329–343.
- Itt feltehetően egy hiányos szerkezet áll, eredetileg a *k.t phr.t r sdm n jrj wb3 m33t*, vagyis *másik gyógyszer a szem megnyitását tevő kenőcshöz*.

Grapow és Westendorf, amikor a „látás képességének a kezelését” nevezi meg, tehát részleges vagy teljes vakságnak vélik.

6. *Kitágult pupilla? / s3k dfd*

A látással általánosan foglalkozó esetek után *Másik [gyógyszere] a pupilla összehúzásának a szemben* (k.t [phr.t] nt s3k dfd n jr.t / Eb345) esetét kezelték. Ez a probléma egyedi, csak innen ismerjük. A *dfd(f)*, amelynek egy változata az itt szereplő *dfd* szó, az utána álló determinatívumnak megfelelően *könnyecsepp*”, „*könnyezik* vagy *írisz*, *pupilla* értelmet kapott. Jelen helyzetben az üres karika determinatívum, és a szövegkörnyezet inkább a pupilla értelmet közvetíti. Az összetétel másik tagja, a *s3k összehúz*, *összeszedi magát* alapján a gondot a túlságosan kitágult pupilla jelenthette. A *s3k* ige az óbirodalmi forrásokban konkrét értelemben a múmiával és a nomoszokkal, elvont formában a szívvel kapcsolatban szerepel (HWI.), míg a Középbirodalom idején úgy tűnik, jelentése jelentősen kibővült. Konkrét formája felvette az *olvasztani*, *önteni*, főnévi alakban az *összegyűjtött élelem* jelentést, és elvont alakja megjelent például a *fontosra koncentrálni* (HWI.) kifejezésben. A szóösszetételt a lehetőségek figyelembe vételével Westendorf az *írisz összehúzásának* fordítja, tehát a kezelendő esetet a mydriasis jelenségének értelmezi. Ebers (224, no. 39a) némileg eltérően értette, amikor inkább a *dfd könny* jelentéséből indult ki, és a *s3k* ige *koncentrál*, *összegyűjt* jelentésével a pupilla körüli nedvek elülső szemcsarnokban való összegyűlésére értette, a hypopyon jelenségére.

7. *Kásadaganat? / wh3.w*

A folytatás (Eb346) *másik [gyógyszer] az uhat megszüntetése a két szemben* (k.t [phr.t] n.t dr wh3.t m jr.tj) célt tűzte ki, amely szintén egyedi receptnek tűnik. A szembetegséget jelölő szó tövének alapjelentése (*követ*) *tör*, *kitép*, (növényt) *szed*, de számos további jelentést is kapott. Már az óbirodalmi forrásokban előfordul például (*gyékényt*) *fon* (pontosabban a gyékényt keményre veri), *keres*, *buta*, *tudatlan* és *kiűrit*, *leporol* (HWI. 366) értelemben – ez utóbbiból alakult ki az orvosi nyelvben az *wh3 hashajtó* jelentése (pl. Eb18), és egy bizonyos (bőr)kiütésként (*wh3.w*) is ismerjük (Eb90–92, Eb94–95 stb.), amely többször az *whd.w*-fájdalommal együtt jelentkezett. Nőnemű, főnévi alakja szintén több jelentést vett fel, az *wh3.t kondér*, a Középbirodalom idejétől a *sivatag*, majd az Ebers-papirusz szemkönyvében, ugyanazzal a *kelés* determinatívummal, mint az *wh3.w*- *kiütés* jelentésénél valamilyen szembaj. Georg Ebers (226–227, no. 43) véleménye szerint ez meszesedést jelent a Meibom-mirigyekben (atheroma vagyis kásadaganat), míg Westendorf a *nh3.t* szembaj párhuzamos alakjának tartva *egyenetlenségre* gondol, és trachomának mondja.

7. *Albugines / leukóma / shd.w*

Gyakori betegség lehetett az Eb347-ben említett baj, mely *Másik [gyógyszer] a két szem elfehéredéseinek a megszüntetésére* (k.t [phr.t] n.t dr shd.w nw jr.tj) receptcímbe kerül. Bár később, de többször találkozni ugyanis ezzel

az elváltozással a gyűjteményes könyvben. A következő az Eb360 „*Másik [gyógyszer] az elfehéredés megszüntetésére a két szemben*” (k.t [phr.t] n.t dr shd.w m jr.tj), majd az Eb382 „*Másik [gyógyszer] az elfehéredés megszüntetésére a szemben*” (k.t [phr.t] n.t dr shd.w m jr.t) formában ígéri ugyanezt. Az utóbbi esetben alkalmazott egyes szám általános jelentéssel értendő, és szintén mindkét szemre vonatkozik, mivel a recept a gyógyszer alkalmazását mindkét szemre előírja. Érdekes, hogy ezzel a jelenséggel kapcsolatban az Eb402 úgy fogalmaz, hogy *másik [gyógyszere] az elfehéredés megszüntetésének, ami a két szemben keletkezett* (k.t [phr.t] n.t dr shd.w hpr m jr.tj). Ezt további, azonos célú receptek (Eb403–406) követik a *másik* (k.t) címmeljelöléssel. A receptek gyakorisága általánosan ismert jelenségre utal, amit az óegyiptomi név jelentését *világos*, *fényes*, figyelembe véve, a leukómiával azonosítanak (Ebers, 227, no. 44, Westendorf): a leukóma mai és antik nevében is ezt a jellegzetességet őrzi.

8. *Bevérzés / snf m jr.tj*

Tovább haladva a könyvben, a *másik [gyógyszere] a vér megszüntetésének mindkét szemben* (k.t [phr.t] n.t dr snf m jr.tj) címmel kezdődik az Eb348. A korábban már említett esetek mellett az Eb352 és Eb384-ben ismét a vér kapja a központi szerepet, amikor így fogalmaz: *másik [gyógyszere] a vér megszüntetésének mindkét szemben* (k.t [phr.t] n.t snf hr jr.tj). Ehhez hasonló jelenséget jelölhet az Eb387, ahol *másik [gyógyszere] a véredény megszüntetésének mindkét szemben* (k.t [phr.t] n.t dr mtw n snf m jr.tj) bevezető sor olvasható. Míg ennek értelmezésénél Westendorf óvatosan csak a *szemben levő vérként* beszél róla, Ebers (p. 227) a *vérömleny* kifejezést alkalmazza. Jogos az óvatosság, hiszen sokféle oka és különböző mértéke lehet a szem bevérzésének.

9. *Egyenetlen? szem / nh3.t*

A *másik gyógyszer a nh3.t megszüntetésének a két szemben* (k.t phr.t n.t dr nh3.t m jr.tj) megnevezés vezet be az Eb350 receptet. Ez az Eb383-ban (*másik [gyógyszere] a nh3.t megszüntetésének a két szemben / k.t [phr.t] n.t dr nh3.t m jr.tj*) és az Eb407-ben (*másik [gyógyszere] a nehat megszüntetésének / k.t [phr.t] n.t dr nh3.t*) formában tér ismét vissza. Ebers (229, no. 46) véleménye szerint itt a szemháj be- (entropium / inversio) vagy kifordulásának / -hajlásának (ectropium / eversio) az esetéről van szó, amelynek látszólag ellentmond Westendorf értelmezése, aki a trachomát látja benne, éppúgy, ahogy a fent említett *wh3.t* szóban. Az ok a *nh3* szó Óbirodalom kora óta ismert *egyenetlenség* mint *kár* (HWI. 641) jelentésében keresendő, tekintve, hogy a szemháj egyenetlen, göcsörtös felülete éppúgy jellemző a trachomára, mint annak a szembe hajlása. Ez utóbbira azért gondolt Georg Ebers, mivel, mint kifejti, a szó a *h3*, a *fej hátsó felének* továbbképzett formája, tehát eredetileg a hátrafelé / a normálissal ellentétesen néző fejekre vonatkozhatott – ilyen túlvilági lényeket a Halottak könyve valóban tartalmaz is a szövegben és az illusztrációk között – így a szemnél is valamilyen szokásossal ellentétes jelenséget keresett, amelyet itt a szemháj elváltozásai között nagyon markáns módon

megnyilvánulva talált meg. A *nh3* szónak van másik jelentése is, a *vad, rémisztő, veszélyes*, amely éppen úgy jellemző a trachomás ember megjelenésére, illetve betegségére. A Középbirodalom korában (HWII. 1310) tovább fejlődött a *nh3* jelentéstartalma, és állandó kapcsolata alakult ki a szívvel (*nh3-jb szomorú, nyomott hangulatú ember* és *nh3.t-jb bú, bánat, gond*) meg az arccal: *nh3-hr rémisztő arcú* lett egy gonosz, kígyóval determinált démonnak a neve. A Ptolemaiosz-kori Edfuból pedig tudunk egy *nh3-đfd rémisztő pupillájú* jelzőről a Napszemmel kapcsolatban. Így még az is elképzelhető, hogy a szemmel kapcsolatos bajnál a beteg, vad, rémisztő jelleget kölcsönző elváltozása annak pupillaelváltozása miatt alakult ki.

10. Farkasvakság? /š3r.w

Új betegség, a *š3r.w* következik az Eb351-ben (*Másik [gyógyszere] a farkasvakságnak mindkét szemben /k.t [phr.t] n.t š3[r].w m jr.t*), amelyet Ebbel cikke¹⁴ óta látáskárosodással, feltehetően farkasvaksággal azonosítanak, bár Ebers még gyulladást vélt felfedezni benne (230, no. 48), mivel az orvosi szövegekben egyébként előforduló *š3w* (*ki*)égni szóval kapcsolta össze. Minthogy mindössze a *szem* determinatívum áll a szó mögött, és a tűzjel hiányzik, ez egyáltalán nem tekinthető biztosnak. A *š3* tő ugyanis maga is használatos volt többféle értelemben, olyan igei jelentésekkel, mint a *megpakol, meghatároz, eldönt* vagy a *š3w értékes és hasznos*, míg a *š3j*-nak volt *ellenszegül, menekül* jelentése is. A szintén 18. dinasztiai Londoni orvosi papyrusban (BM EA 10059) azonban többször is előfordul egy *š3r.w* nevű vaksághoz kapcsolódó szembetegség, amelyet egyik helyén a *š3* defektív írással adnak meg (Grapow 12,7 = Leitz¹⁵, 8,7), így feltételezhető, hogy az Ebers-papyrusnak ebben a receptjében is ugyanerről a fajta vakságról van szó.

11. Égő szem /t3w m jr.tj

Ismét új jelenség, a *t3w*, vagyis *hőség, égés* feltűnése. Első jelentkezésekor, az Eb353-ban *Másik [gyógyszere] a t3w hőség miatti csomósodás megszüntetésének a két szemben (k.t [phr.t] n.t dr swš n t3w m jr.tj)* formában tűnik fel, később azonban egyszerűbb eseteket említenek: *Másik [gyógyszere] a t3w-hőség megszüntetésének mindkét szemben (k.t [phr.t] n.t dr t3w m jr.tj / Eb361)* és *másik [gyógyszere] a t3w hőség megszüntetésének (k.t [phr.t] n.t dr t3w / Eb366)* formában. Ez a szó annyira egyértelmű volt, hogy az égő, gyulladt szemmen kívül más lehetőség fel sem merült.

12. Pinguicula /kn(j).t m jr.tj

Ismét új betegség nevet hoz az Eb354, amikor *Másik [gyógyszere] a zsír megszüntetésének a két szemben (k.t [phr.t] n.t dr kn.t m jr.tj)* mondattal kezdődik. Ez a gyűjteményes könyv utolsó szemészeti receptjében (Eb431) ismétlő-

dik majd újra meg, pontosan ugyanebben a formában. A szó bővebben kiírt alakja, a *knj.t* olvasható az Eb 416-ban (*k.t [phr.t] n.t dr knj.t / Másik [gyógyszere] a zsír megszüntetésének*), amelyet újabb *másik [gyógyszer] recept* követ. Itt a *szem* determinatívum áll mögötte, az előző két alkalommal a kelés, és a gazellafej. A *zsíros* és *hordani, viselni* jelentésű *kn* ige mellett, óbirodalmi szövegekben (HWI.1337–1338) is feltűnik a *knj* bátor, átölel és megsért, – és mivel ez utóbbinak hegyes fogra emlékeztető determinatívuma van, egyaránt lehet gondolni a sérülés szúrt vagy karcolt formájára – és ezek a jelentések a Középbirodalom korában is kimutathatók, amikor a *kn* ige a *lezár, befejez*, főnévi alakja pedig a *gonosz, kár* értelemmel tovább bővült (HWII. 2524). A szó jelentése még a kopt nyelvi időszakban is megőrizte azonban a *zsír, zsíros* jelentést, amelyben a papiruszon is szereplő, *kelés* determinatívummal írták. A *knj.t* forma további, Óbirodalom óta kimutatható jelentése a sárga színt idézi, mivel az *auripigment* neve volt, a *knj-hr* pedig a *sárga vagy barnaarcú* túlvilági lények megnevezésére volt használatos. Mindezek alapján a *pinguicula* értelmezésben állapodott meg a szakma (Ebers, 232, no. 52, Westendorf, 150–151).¹⁶ Ezt az értelmet megerősíteni látszik az is, hogy a kötőhártya szemgolyót borító növedékének, a *zsr*nak jellegzetesen sárgás színe van. Ebers (232, no. 52) *xanthelasma / xanthoma = fibroma lipomadotes* lehetséges jelentéseket is felsorolja.

13. Árpa /pds.t m jr.t

Korábban még nem említett jelenség tűnik fel az Eb355-ben, ahol *másik [gyógyszere] a szemben levő golyócska megszüntetésének (k.t [phr.t] n.t dr pds.t m jr.t)* olvasható. Nem egyedi esetről van szó, hiszen még kétszer is előforduló jelenség (Eb423 = Eb430), és bár különböző könyvekből másolta ki a gyűjteményes könyv összeállítója, a két utóbbi recept teljesen megegyezik: *Másik gyógyszer a golyócskák megszüntetésének a szemben*” (*K.t phr.t n.t dr pds.t m jr.t*) címadásával. Az alapértelmében *ruhásládát* jelentő *pds* szónak hamar kialakult igei formája a *szétnyom, rábeszél, meggyőz* (HWI. 483) jelentéssel, és a Középbirodalom korától használták nőnemű alakját *golyócska, pirula* értelemben (HWII. 957). Mint determinatívuma mutatja a papiruszon, kis gömböcske alakban találták meg a szemben. Ez adta az ötletet a kutatásnak, hogy az árpával azonosítsák (Ebers, 233, no. 53), bár nyitott kérdés, hogy melyik formájára utal: árpa (*granulatio / hordeola*) vagy jégárpa (*chalazion*), esetleg mindkettőre.

14. šp.t-vakság

Ugyancsak sűrűn előforduló baj lehetett a *šp.t*-vakság. Az Eb356 receptnél a címben nem árulták el, milyen hatást vártak: *Másik [gyógyszere] a vakságnak (k.t [phr.t] n.t šp.t)*, de feltehetően itt is megszüntetését tűzték ki célul, mivel

14. B. Ebbel, ZÁS 59, 1924,57–8.

15. Leitz, Christian, *Magical and Medical Papyri of the New Kingdom, Hieratic Papyri in the British Museum 7*, London 1999.

16. Az Eb416–417 esetében azonban Westendorf, 152 a teljes formát mégis a sérülések közé sorolja.

a betegség többi előfordulásakor így kezelik. Az Eb420-ban kifejezetten azt írták, hogy *Másik [gyógyszere] a vakság megszüntetésének mindkét szemben* (k.t [phr.t] n.t dr šp.t m jr.tj). A Sp.t-nek legalább két változatát különíthették el. Így értelmezhető legalábbis a következő receptben (Eb357) olvasható kiegészítő magyarázat: *Másik [gyógyszere] a vakság megszüntetésének mindkét szemben – golyóbis formájában* (K.t [phr.t] n.t dr šp.t m jr.tj m bnn).¹⁷ Ezt két recept egymás után kezelte, tehát a lemásolt szemészeti papiruszon már egymás után állhattak. A kórmegevezés alapjául szolgáló *šp* ige *vak, vakít, pompít, kifolyik* jelentésekkel ismert, gyakran használatos szó, akár úgy hogy konkrétan *nem veszi észre, nem látja meg* valaki a veszélyt, akár az *m šp tp láthatatlan* kifejezésben, tehát orvosi értelemben egyértelműen a tág értelemben vett *nem látás* betegségét jelölhette.

14. Kúszóhártya / 3dj.t

Az 3dy.t a *Másik [gyógyszere] az 3d.t betegség megszüntetésének a szemben* (k.t [phr.t] nt dr 3d.t m jr.t) formában jelentkezik az Eb365-ben. Később is többször feltűnik, így az Eb369–375, majd az Eb409–413 receptekben. Az első sorozatot a korábbival azonos módon *Másik [gyógyszere] az 3d.t betegség megszüntetésének a szemben* (k.t [phr.t] n.t dr 3d.t m jr.t) vezetik be, majd mindig a *másik* szóval fűzik hozzá a következő esetet. Az Eb409-ben viszont a betegség másik írásmódját adják meg, minthogy egy teljesebb forma található a *Másik [gyógyszere] az 3dy.t betegség megszüntetésének a szemben* (k.t [phr.t] n.t dr 3dy.t m jr.t) mondatban. Tekintve, hogy a két szembetegségnevet (3d.t és 3dy.t) tartalmazó receptek kezelése egybeesik,¹⁸ nyilvánvalóan kétféle írásmóddal ugyanazt az esetet jelölték. A betegség szokásos determinatívuma a *kelés* jel. Az 3d ige jelentése a *mérges, dühös, árt*, a *krokodil* determinatívummal (*edényt*) *kiken*, illetve a *kelés* determinatívummal *rothad, pusztul*. Westendorf ez utóbbi jelentésén alapul a glaukóma / zöldhályog, Ebers inkább az előzőre alapozva a pterygium / kúszóhártya betegséget azonosította vele. Ez utóbbi a forró, száraz és poros környezetben könnyen kialakul, hosszú ideig növekszik, a látást viszont kezdetben kevésbé zavarja, növekedése pedig magától is leállhat. Mindez azt jelzi, hogy az ókori Egyiptomban is gyakori lehetett, de komoly esély volt a sikeres kezelésére, és ez indokolhatja sűrű előfordulását az óegyiptomi szemészeti receptek között. A papiruszon egyik írásmódjában (Eb369) előforduló *krokodil* determinatívumot és a szó jelentéseit figyelembe véve szerintem kétségtelenül a pterygiummal azonosíthatjuk. Mivel a betegségeket istenekhez kötötték, a név után leírt krokodil jelölheti a bajt előidéző krokodilistenséget, akit egyébként is neveztek *úszónak* a mágikus szövegekben. Képileg is jól összeillenek, hiszen a szembe az ártó, opálos, hártya formában beúszó betegség

képe kiválóan párhuzamba hozható azzal a képpel, amelyet a vízben úszó krokodil idéz elő.

15. Hurutos elváltozások / hnt.m jr.tj

Az Eb367 recept *Másik [gyógyszere] a hnt megszüntetésének a két szemben* (K.t [phr.t] n.t dr hnt m jr.tj) csak egyszer ismétlődik meg a gyűjteményes könyvben, az Eb391 recept ugyanis úgy kezdődik, hogy *Másik [gyógyszere] a xnt megszüntetésének a fejen – kenőccsel* (k.t [phr.t] n.t dr hnt m tp m sdm). Ez a cím azonban arra int, hogy olyan elváltozásról van itt szó, amely nem feltétlenül csak a szemet érinti, hanem feltehetően a fej egészére is vonatkozhat. Sőt az Eb418 alapján kifejezetten az orr esete is volt: *Másik [gyógyszere] a xnt betegség megszüntetésének az orrban* (k.t [phr.t] n.t dr hnt m rš). Jól összeegyeztethető ezzel a többhelyűséggel a Westendorf által megadott *nátha, hurut, gyulladás* értelem, de az Ebers (257) általi *duzzadás, dagadás* is. Ebers abból indult ki, hogy a *hnt* szó jelentése az írásmód alapján világosan az *elől van, elülső rész* értelemről indul ki. Ebből származik például az *arc, homlok (hnt), előljáró (hnt.j), a kezdet, Dél (hnt.j), a legjobb minőség (hnt.jt)*, tehát a baj a természetben is valami, különböző testrészekben elől levő kitüremkedés lehet. Az általánosan elfogadott vélemény inkább abból indult ki, mi tud az egész fejen, de különösen az orron és szemem hasonló jellegű, elől levő, vagyis szembetűnő elváltozásokat előhozni. A Smith-papiruszból ismerjük a betegségnek még egy másik előfordulását (21.9–22.10 = Vso 4.8–5.10), ahol a lepkeszeg olajos kenőccsel kenik be a fejen levő *hnt*-et, és ennek eredményeként az megszűnik. Ez kizárja a *duzzadás, dagadás* lehetőségét, a hurutos elváltozások esetében viszont valóban hasznos lehet.

16. Káprázó? szem / bjdy m jr.tj

Ismét új szembetegség következik az Eb368-ban, amikor *Másik [gyógyszere] a bjdy megszüntetésének a két szemben* (k.t [phr.t] n.t dr bjdy m jr.tj) címet olvashatjuk. Bár Georg Ebersnek volt erre a bajra javaslata, a chemosis / a kötőszövetek ödémája, fordítása még mindig kérdéses. Később csak az Eb385-ben ismétlik meg, egy sokelemes felsorolás részeként: ahol a vizet, a gennyet, a vért, a gyengénlátást (*h3rw*), a *b[] dy*-szembetegséget, a vakságot, a fátyolos / homályos látást remélik megszüntetni, így úgy tűnik, valamilyen látáscsökkenést jelenthet, és talán valamilyen folyadékkal is kapcsolatba hozható. Elképzelhető, hogy Tebtynis Szobek templomának római kori könyvtári anyagából előkerült orvosi papiruszon (pFlorenz PSI inv. I 72) is említik: *fény / hdd.w lett a b[dy] helyett* (a kiegészítés a determinatívum alapján képzelhető el), és ez megerősíteni látszik az iménti feltételezést. A szó tövét képező *bd* igét tűz jel kíséretében írták, és jelentése a (*be*) *világít*. Edfuban olvasható, például az oryx-antilop rituális

17. A *bnn golyóbis* szó elhelyezkedése alapján vonatkozhat a kezelésre szolgáló anyag formájának a megadására, és kapcsolódhat a betegséghez. Mivel azonban a kezelési utasítás az elkészített gyógyszernek a szem külső oldalára helyezését adja meg, kis golyócskák ott nem tudnak megmaradni.

18. H. Györy, Some aspects of magic in ancient Egyptian medicine. In: P. Kousulis, Ancient Egyptian Demonology, OLA 75 (Leuven-Paris-Valpole 2011), 151–166.

megölésekor, hogy *bevilágítja a földet éjszaka* (bd t3 m snk.t / VII, 110, 14–111, 2). Ennek alapján talán valamilyen káprázó szemmel járó betegségről lehet szó.

17. Könnyezés / d/df.t m jr.t

Az Eb376: *Másik [gyógyszere] a könnynek a szemben* (k.t n.t d/df.t m jr.t) esetben nyilván a természetestől eltérő formában jelenik meg a könny, különben nem lenne szükség külön foglalkozni vele. Talán feltételezhető, hogy szokatlan mértékű a könnyezés, amelyet Georg Ebers egy rosszindulatú gyulladáshoz, a flegmonéhoz köt (259, 265–267, no. 95).

18. Szürkehályog / [h.t n.t mw m jr.tj

Másik [gyógyszere] a szürkehályog (nedvesség felduzzadása) megszüntetésének a két szemben (k.t [phr.t] n.t dr h.t n.t mw m jr.tj) címet adták az Eb378-nak. A további két receptben (Eb379–380) ugyanezt a bajt kezelik, és az Eb385-ben ismét visszatérnek hozzá, és ez megint egy viszonylag gyakori szemészeti jelenséget jelezhet. Az *h* ige *elég(et)*, *elpárolog(tat)* (*h* alakban is), illetve *felemel*, *kiemelkedik* jelentéssel ismert, az *h.t* szót viszont a *(fel)duzzasztás* értelemben más orvosi esetekben is használták folyadékkal (pl. a *h.t*-ben: Leiden I 348, Spruch 22) kapcsolatban. Ennek alapján történt a *nedvesség felduzzadásának* az azonosítása a szembetegségek között a szürkehályoggal (Ebers, 259–60, 268, no. 96 + Westendorf).

19. Szezonális szemgyengeség

Az Eb388 tematikája is újszerű a korábbiakhoz képest: *Amit peret (sarjadás / tél) 3. hónapjától a 4. hónapjáig tesznek* (jr.wt m jbd 3 n pr.t nfrt r jbd 4 n pr.t). Itt tehát a szem valamilyen szezonális problémájának a megoldásáról van szó. Hasonló a megfogalmazása az Eb389 és a következő receptnek: *Másik [gyógyszer], kenőcs, amit szárazság / nyáron, sarjadás / télen és áradás évszakában készítenek* (k.t [phr.t], sdm jr.wt m smw, pr.t, 3h.t). Az itt olvasható szöveg az évszakok felsorolásával azonban azt jelzi, hogy ezt a receptet bármikor lehet alkalmazni. Az Eb393-ban újra visszatértek az egyes hónapokhoz rendeléshez, ugyanis *Másik [gyógyszere] a látás kezelésének, amit sarjadás évszak 1. hónapjától sarjadás évszak 2. hónapjáig készítenek* (k.t [phr.t n.t] srwd m33 jr.t m jbd 1 n pr.t nfr. yt r jbd 2 n pr.t). Ugyanerre az időszakra vonatkozott a következő két recept (Eb394–395) is.

20. Pirosodó gyulladás / ssm.wt dšr

Az eddig nem említett *šsm.wt dšr* (vörös gyulladás / pirosodás) (Eb408): *Másik [gyógyszere] a vörös gyulladás megszüntetésének mindkét szemben* (K.t [phr.t] n.t dr šsm.wt dšr m jr.tj). A vörös jelzővel ellátott betegség töve, a *šm* található meg a korabeli *nyár*, vagyis *hőség / forróság évszak* (*šmw*) megnevezésében, *šmm* formában igei alakja a *forró*, *láz*, *felhevít*, *heves*, főnévi *šmm.t* alakja meg a *hőség*, *láz*, *gyulladás* kifejezésére szolgált. A név alapján így olyan pirosodásra lehet gondolni, amelyet legalábbis az ujjal megtapogatva forrónak éreztek, vagy amellyel egy időben a szemben égető érzésről panaszkodtak a páciensek. Ennek

alapján vetette fel Ebers (284, no. 142), hogy felhős, vörös színátalakulásról lehet szó, amely a szaruhártya valamely elváltozását teszi valószínűvé, és ehhez kapcsolódhatnak különböző ingerek. Ezek pedig leginkább a caligo esetére emlékeztették, vagyis a látás olyan elhomályosodására, -sötétedésére, amelyet a szaruhártyán levő foltok okoznak. Westendorf óvatosabb maradt, és a lényegében tükörfordítást, *vörös gyulladás*, alkalmazta.

21. Ektropium? / hsf.w n h'w

Ismét egy új betegség fajta szerepel az Eb421-ben: *Másik [gyógyszere] a hús / test hsfw-jának a megszüntetésének a két szemben* (k.t [phr.t] n.t dr hsf.w n h'w m jr.tj). Ebers itt arra gondol, hogy szemidegbenulás, ophthalmoplegia, paresis vagy paralisz esete forog fenn, vagyis a szem mozgásával lehet gond a *hsf.w elhárítás*, *gátlás* jelentése alapján. Westendorf a szó további jelentéseit (*szembe jön, közeledik, meg-, visszafor-dul, árral szemben utazik, borotvál, szó, fon, megvéd, elhárít, távol tart, elűz*) is figyelembe véve, amellet döntött, hogy Ebbell (39) és Lefébvre (74) az *a hús átfordulása / közeledése* értelmezését fogadja el, akik ennek alapján ektropiummal, a szemhéj szemesthez való közeledésével azonosították a kórt.

22. Bübloszi orvosság

Az Eb422-ben egy ázsiai receptet honosítottak meg, amelyet egy Bübloszból származó személy ismertett meg a lejegyző orvossal. A címe ennek megfelelően *A két szem másik gyógyszer, amit egy bybloszi ázsiai mondott* (K.t phr.t n.t jr.tj dd.t n 3m n kpnj), arról árulkodik, hogy egyes esetekben más népektől is átvettek hatékonynak tartott recepteket, ám fontosnak tartották ezek idegen eredetét feljegyezni. Lehetséges, hogy az ilyen esetek nemcsak idegen kezelési módokat, hanem idegen betegségeket is jelöltek, de itt a szöveg erre nem szolgáltat információt.

23. Trichiasis / šny m jr.t

Másik [gyógyszer] a pilla szembe hajlásának a megszüntetésére (K.t [phr.t] n.t dr w'f šnj m jr.t, Eb424). Ennek bővebb magyarázata olvasható a következő receptben (Eb425), amikor úgy fogalmaznak, hogy *Másik gyógyszer annak megakadályozására, hogy egy pilla a szembe nőjön, miután kitepték* (K.t [phr.t] n.t tm rdj rd šny m jr.t m-h.t fd.t=f). Ez sem lehetett ritka, mivel három további recept (Eb426–428) is ezt a célt szolgálta, majd pontosan megismételték még egyszer az Eb419-ben. A kór azonosítása egyértelműnek tűnik a trichiasisszal (Ebers, 297–298, Westendorf), így a recept a szempillák befelé növést, illetve az azok által előidézett sérüléseket kezeli.

24. Gyengénlátás / h3[rr]w

Az Eb415 receptjében található a *h3[rr]w*, amely az ugyancsak újbírodalmi londoni orvosi papirusz (BM EA 10059) felsorolása alapján szintén látáscsökkenést jelent (11,9, Leitz 7,9): *ó halott férfi és halott nő, akik az én ezen szemem farkasvakságát és [fátyolos látását] csináljátok, ne okozatok nekem farkasvakságot* (š3r.w), *homályos látást* (h3t.j) és *gyengénlátást*

(*h3rrw*)! Ez utóbbi a *hrr* szóval való kapcsolata alapján¹⁹ *zaváros, homályos* jelleget fejezhet ki.

25. További, azonosíthatatlan bajok

A teljesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy az Ebers-papirusz szembetegségeket összefoglaló könyvében az Eb415 receptben több olyan név is megtalálható még, amelyek a csökkent látóképességet nevezik meg. Egyik ilyen a *kkw sötétség*, amely látszólag a teljesen vak állapot jelölésére szolgált, mégsem lehetünk ebben biztosak, mivel a homályos látást megnevező *h3ty* és a gyengénlátást kifejező *h3[rr]w* között sorolták fel. A másik ilyen enigmatikus név az Eb415 receptben, a felsorolás végén megnevezett *s.t-^cw hpr m jr.tj a két szemben keletkezett behatások*, amely elhelyezkedése alapján szintén valamilyen konkrét látásyengülést jelenthetett, de számunkra értelmezhetetlen, ahogy a *mindenféle rossz dolog* is az Eb392 receptben: *Másik gyógyszer a szemre, amikor mindenféle rossz dolog történik vele (k.t phr.t n.t jr.t hpr h.t nb.t dw.t r-s)*. Itt a megnevezés annyira általános, hogy a tünetekről és panaszokról egyáltalán semmit sem árul.

ÖSSZEZÉS A betegséggel kapcsolatos szemészeti megnevezések, mint látható, a szem elváltozásainak egyes formáit mutatják, de értelmezésük sokszor bizonytalan. A korabeli források ugyanis nem sok támpontot nyújtanak meghatározásukhoz. Bár létezett az óegyiptomi szövegek között a betegségek diagnosztizálását és kezelését együttesen tárgyaló esettanulmányok (*šs3.w*) műfaja, ennek példáit őrizte meg a Smith-papirusz sebészeti oldala, illetve az Ebers-papirusz egyes részei (pl. Eb188–216), de a szemmel kapcsolatban nem maradt fenn ilyen. A receptek pedig már csak a diagnózist jelölő korabeli szakszót adják meg, hogy utána a kezelésükre szánt orvosság leírása következhesen. A megnevezett jelenségek jelentését így a szavak eredetének a vizsgálata teszi csak lehetővé, amelyet talán a kezelésre használt anyagok elemzésével majd lehet pontosítani.²⁰

A legbősegebben fennmaradt szemészeti anyagot a thébai orvosi iskola szolgáltatta számunkra, és az Ebers-papiruszon maradt fenn. Mivel ez gyűjteményes könyv, a korabeli ismeretek széles körét magában foglalja ezen a területen is, tehát jó áttekintést nyújt a szemész szakorvos praxisába tartozó esetekről. Ugyanakkor azzal a hátránnyal is jár, hogy nem érvényesül benne a leírásnak az a módja, hogy a könnyebb-től a nehezebb esetekig halad, illetve a topográfiai sorrend is felbomlott, ami jellemzően az a *capite ad calcem* elvet követte. Azonos esetek különböző helyeken csoportosulnak vagy egymagukban állnak, tehát a receptek egymáshoz való

viszonyából a betegségekkel kapcsolatos ismeretekről nemigen lehet következtetést levonni.

A tünetek/panaszok megnevezése alapján azonban megállapítható, hogy az ókori egyiptomiak a szembajokat külső megjelenésük és a beteg által elmondott/viselkedése alapján tapasztalt jelenségek tekintetében egyaránt csoportosították. Érdekes, hogy egyes betegségeket indirekt módon neveztek meg, amikor például megnyitották vagy kezelték a látást, máskor a páciens által érzékelt jelenséget használták fel a névadásra. Egy-egy esetre többféle gyógyszert is feljegyeztek, amelyek közül az orvos saját tapasztalata, tanulmányai szerint választott. Mint hogy az egyes jelenségek okai különbözőek lehettek, de ezekkel kapcsolatban nem maradtak fenn feljegyzések, holott tudunk élettani megfigyeléseket tartalmazó receptekről, feltételezhető, hogy a választásoknál ilyen szempontokat is figyelembe vettek, de ez egyéni tapasztalat, megítélés alapján történt.

A receptek kis része orvosi protokoll, ahol a kezelések egymásra épülnek, a többség azonban csak egy-egy lépést rögzít. Kérdéses, hogy hosszú folyamatoknál érzékelték-e az összefüggéseket a betegség egyes fázisai között. Európában a XIX. század folyamán, majd a XX. század elején tömeges volt a trachomás megbetegedés, az egyes fázisai közti összefüggésekre mégis csak évtizedes pusztítások, tömeges megvakulások után jöttek rá. A ragály Napóleon egyiptomi expedíciójának „eredményeként” ütötte fel fejét, elsősorban a szegényebb, higiéniét kevésbé tartó, a megfertőzött katonasággal sűrűn érintkező lakosság területén.²¹ Az „egyiptomi szembetegség/ szemba”, „ophthalmia bellica” végül 1858-tól egyre általánosabban trachoma néven hívott betegség kifejlődése jellegzetes fázisokon halad át. Két alapvető formája, a papillosus és granulosus, illetve ezek kevert változata a szemhéj túlburjánzó kötőszövetén jellegzetes elváltozásokat mutat, maga a szemhéj is kifordul, a szempillák a szem felé nőnek, karcolják a szemgolyót. Az elváltozások mértéke igen eltérő lehet, egyik vagy mindkét szemet érintheti. További tünet lehet a „folyós szem” vagy „szemfolyás”, egyre romló látás és fájdalomérzet. A homályosodás vaksággal is végződhet. Kizárt, hogy az ókori Egyiptomban, ahol a betegeket alig ábrázolták, a vakok mégis viszonylag gyakoriak a sírfestményeken, ne lett volna közismert. Áttekintve a szembetegségek neveit, a trachoma egyes tüneteinek jellegzetességei önálló kórként bizony megtalálhatók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden esetben a trachoma adott megnyilvánulásának lehetne tekinteni őket. A megnevezések alapján gyakran levonható többféle következtetés tükrözhet ilyen – már akkor is tapasztalt – eltéréseket.

19. James Eric Hoch, Semitic Words in Egyptian Texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period. In: Orientalistische Literaturzeitung [OLZ] 97, 2002, 29–43 / Müller, OLZ 97, 2002: 41.

20. Györy, Hedvig, „Öffnen des Sehens” *Gedanken über das Rezept Ebers 34*, GM 189, 2002, 47–56.

21. Kerekes Pál: A trachoma története, Budapest 1905; Pálvolgyi Balázs: A trachoma elleni védekezés megszervezése Magyarországon (1884–1903), Orvostörténeti Közlemények, 54, 2008, 202–205; Pálvolgyi Balázs: A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere (1867–1914). Képzésének és működésének vizsgálata a kolera, a himlő, a trachoma és a tbc elleni küzdelem, valamint az elmebetegség fejlődésének tükrében. Budapest 2006, 181–201. (=http://epa.oszk.hu/02300/02363/00001/pdf/EPA02363_themis_2003_palvolgyi_phd.pdf) – utoljára ellenőrizve: 2015. július 3.